

HALK BİLMECELERİNDEKİ İMGESSEL ANLATIM ÜZERİNE

On the Imaginary Narration of Folk Riddles

Dr. Fevzi KARADEMİR*

ÖZ

Halk bilmecelelerinin şiirselliği, edebî bir tür olarak algılanışı, büyük ölçüde içerdiği imgelerden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu imgeler nitelik ve nicelik bakımından değerlendirilmiş; *güzel*, *kaba* ve *iğreti* olmak üzere, halk bilmecelelerinin üç nitelikte imge içerdiği görülmüştür. Ayrıca içerdiği imge sayısı bakımından, tek ve çok imgeli bilmeceleler olmak üzere, bilmecelelerin ikiye ayrıldığı tespit edilmiş, bilmecelelerde imgesel unsur olarak kullanılan varlıklar belirlenip başlıklar halinde sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Halk bilmeceleleri, imge, edebî.

ABSTRACT

The reason why the folk riddles are recognized as a lyrical literary genre is the images they enclose. In this study, the images used in folk riddles are analyzed qualitatively and quantitatively. Firstly, it is found that folk riddles contain three qualitative images such as "good", "rough" and "artificial". Additionally, riddles are divided into two groups as riddles with a single image and riddles with multiple images according to the number of images they include. Imaginary elements are specified and enumerated under different titles.

Key Words

Folk riddles, image, literary.

0. Giriş

Halk bilmecelelerinin şimdiye dek en çok dikkat çekilen yönlerinden biri, imgesel anlatımı olmuştur. Bilmecelelerdeki imgelerin orijinalliği, araştırmacılarca vurgulanmış, bunun ne derece şiirsel bir anlatım sağladığı ifade edilmiştir. Ancak daha çok belli örnekler öne çıkarılmış, bilmecelelerin imgesel anlatımı, kapsamlı bir örnekleme zemininde tartışılmamıştır. İmgelere yönelik algıları, araştırmacıların bilmeceleleri sınıflandırmalarına da yansımıştır.

Bu çalışmada "*Türk Halkının Bilmeceleleri*" (Başgöz-Tietze 1999) eserindeki 1110 madde başıyla verilen on dört bini¹ aşkın bilmece, bilgisayar ortamına aktarılarak taranmış, halk bilmecelelerindeki imgesel anlatımın özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. İmgeler, nicelik ve nitelik bakımından değerlendirilmiş, imgesel anlatımda kullanılan un-

surlar, genel olarak, ortaya konmuştur. Bir makalenin kapsamını fazlasıyla aştığından, örneklemede sınırlandırmaya gidilmiş, her imgesel unsur için sadece üç bilmece örneği verilebilmiştir. Ayrıca fazla yer tutmaması için bilmece metinlerinde yer yer kısaltma yapılmış, bu kısımlar, üç noktayla belirtilmiştir.

1. Halk Bilmecelelerindeki İmgelerin Niteliği

En yalın anlatımla dil, bir kodlama ve kod çözme eylemi; imge ise, sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dille aktarılışıdır. (Aksan 1999: 23-32). Bu ifadelerden imgeselliğin dilin doğasında var olduğu anlaşılır. Ancak imgesel dilde, söz konusu kodlama, öznel algı ve tasarımlar sonucu, iç ve dış özellikler bakımından, estetik bir hüviyet kazanır. Bu ise söz ve mana sanatları, özellikle de eğretilme ve benzetmeleri doğurur. Dolayısıyla söz-

* Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. fkarademir@gantep.edu.tr

cüklerin daha özel bir ilişki ağına sahip kılınması, imgesel dili günlük dilden ayırır. Salman bu gerçeğe şöyle işaret eder: "(...) en yaygın kullanımıyla 'imgeler topluluğu' terimi, sanatlı dil'i, özellikle de eğretilmelerin ve örnekli benzetmelerin benzetilenlerini gösterir."(Salman 2004: 65-66).

Yukarıda ifadesini bulan imgesel anlatım ile bilmece arasında, tanım bakımından, esaslı bir fark yoktur. Çünkü bilmece de sorucunun varlığı kendi muhayyilesinde öznel bir tasarıma tabi tutmasından doğar. Aristo, estetik değeri yüksek eğretilmeler oluşturmak için yapılması gerekenleri sıralarken bu konuya şöyle değinir: "*İyi bilmeceler, gerçekten de, genellikle, doyurucu eğretilmeler sağlar bize; çünkü eğretilmeler bilmeceleri ima eder, bu yüzden de iyi bir bilmecedan iyi bir eğretilme çıkarılabilir.*" (Aristoteles 2001: 168-173).

Ancak, her sanat, özellikle edebî tür gibi, halk bilmecelerinin de, mahiyetine göre, kendine has bir imaj dokusu vardır. Çünkü halk bilmeceleri, eşyanın gizlenmesi esasına dayanır. Bir şeyi gizlemek, eylemi gerçekleştiren açısından, heyecan vericidir. Hele bu gizleme eylemi bizzat dikkatli nazarlar önünde gerçekleşiyorsa, heyecanın derecesi, daha da artar. İşte sorucunun yer yer panik sayılabilecek bu heyecanlı hali, bilmecelerin imajına da yansır. Etrafında gördüğü her şeyi rakibine fırlatan panik halindeki bir dövüşçü gibi, o da hayalinden geçirdiği her şeyle varlığı örtmeğe çalışır. Başka bir deyişle, sorucunun hayal hanesine giren varlık, mevcutta hangi imaj elbisesi varsa onu giyer.

Bu giydirme eyleminde amaç yakıştırmaya değil, tanınmayı güçleştirmektir. Dolayısıyla, erkeğe kadın, kadına erkek kıyafetinin giydirilmesi veya hayvanlarla insanların birbirinin kılığına sokulması olağandır. Zira bu tür durumlar, dikkatleri çekmesi, gizleme eylemini

eğlenceye dönüştürmesi açısından olumludur. Ancak, ideal bir imgeleme, varlığı ne büsbütün tanınmaz kılmak ne de hemenecik ele vermektir. Zaten sorucu da imaj elbisesini giydirirken, varlığı inceden inceye sezdirecek işaretler koymayı unutmaz. Bununla birlikte, giydirme eylemi her zaman aynı başarıyla gerçekleşmez. Sorucu, bazen şu örneklerde olduğu gibi, varlığı, aşırı makyajla büsbütün tanınmaz kılar: *Afaka hanım / çullu hanım / narin duruşlu / keklik sekişli / kızların genci / endam aynesi / ceb tabancası / Mısır pirinci / ada karpuzu / dere kaymağı / gül gülistanlık içinde oturuyor, Afaka hanım.* (kurbağa / 444: 548.10k)². Bazen *Akşam yer yemini, sabah gever gemini.* (at / 127: 47.2) örneğindeki gibi hiç giydiremeden elinden kaçıır. Kimi zaman ise, şu bilmecede olduğu gibi, fareyi padişah kızının kılığına sokacak kadar aşırıya varır: *Öte divar, beri divar, padişahın küçük kızı gıldır gıldır yufka açar* (fare / 279:307.13).

Sonuç olarak, imge dünyası çoğunlukla görünen âlem olan insanlarca kurgulan ve sanatlı bir anlatımdan çok, bir varlığı hoşla giden ifadelerde gizlemeyi amaç edinen halk bilmecelerinde, *güzel, kaba* ve *iğreti* olmak üzere üç nitelikte imgenin varlığından söz etmek mümkündür. Zaten, halk bilmecelerinde, benzetilenin sadece benzeyeni gösteren bir simgeye dönüştüğü mazmun-imgeleri, her zaman beklemek de gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çünkü bu tür imgeler, sarraf hassasiyetiyle sözcüklere yaklaşıma ve renkli bir hayal dünyasının yanında, yeterli tashih imkanları ve yazılı bir anlatımı da gerekli kılar. Oysa halk bilmeceleri, genellikle, doğaçlama olarak söylenir, çoğu zaman tashihten geçmeden sözlü olarak yayılır. Aşağıda halk bilmecelerinde kullanılan imgeler, niteliklerine göre sınıflandırılmıştır.

1.1. Güzel İmgeler

Halk bilmecelerinde okuyan ve dinleyen edebi zevkini okşayan, yüksek bir estetik anlayışın ürünü imgeler az değildir. Lamba alevinin çiçekleştiği; kirazın karın üzerindeki kan damlasına dönüştüğü; kulağın şahin, gözlerince bir çift güvercin olduğu şu örnekler söz konusu imgelerden birkaçıdır:

Üstünden **çiçek açar**, altından su geçer. (gaz lambası/ 461: 568.340)

Minareye kar yağmış / **kar üstüne kan damlamış**. (kiraz / 425: 519.26)

Yalçın kaya üzerinde **şahin** oturur. (kulak / 441: 544.22)

Altı perçin / üstü perçin / içinde **bir çift şah güvercin**. (göz / 309: 348.22a)

Yine, balın altın topa, ekmeğin sarı güle, ölünün sarı yaprağa, elmanın dilber yanağına ve bamyanın yeşil sarıklı dervişe dönüştüğü şu bilmeceler de estetik zevki doyurucu bir imgesellik taşımaktadır:

Dağdan gelir hop hop / ayağında **altın top**. (bal arısı / 121: 39.17a)

Altı kül, üstü kül, içinde **sarı gül**. (ekmek / 268: 282.8)

Dilberin yanağıdır, temmuz ayı çağıdır, vatanını sorarsan Amasya'nın bağıdır. (elma / 273: 290.7)

Altı toprak, üstü toprak, içinde **bir sarı yaprak**. (cenaze / 190: 141.9)

Yaz gelince bize **yeşil sarıklı, mor cübbeli, uzun külahlı dervişler** gelir. (bamyası / 158: 79.5).

1.2. Kaba İmgeler

Halk bilmecelerinde bedii zevke hitap eden imgelerin yanında, sarsıcı, yer yer tiksindirici kaba imgeler de çokça kullanılmıştır.

Bilmecelerde, kaba imgelerin, şu iki tarzda örneklerini görüyoruz:

1.2.1. Benzetilenin Kaba Oluşu

Halk bilmeceleri içinde yiyeceklerin, **tosun t...ğı, kumuk, sümüklü Ayşe, bohçalı orospu, Edirne sürtüğü, Gars'ın gahbesi,³ kıç ayranı, al-**

çacık eşek, burnu kıllı herif, domuz, b...; vb. varlıklarla; ağzın, **ahır**; kulağın, **sansar yuvası**; burnun **köpek**, dilin, **maymun**; **ekmek tahtasının dört ayaklı kafirle** imgelendiği örnekler de az değildir. Cevapla birlikte düşünüldüğünde bu tür imgelerin kabalığı daha iyi anlaşılır.

Aşağıda söz konusu örneklerden birkaçı görülmektedir. Siyah puntuyla verilen kelimelerin neyi imgelediği, bilmecenin cevabında yer almamışsa, parantez içinde ayrıca gösterilmiştir.

... **tosun t...ğı** (kelek / 407: 491); Ağzından yer, ağzından **kusar**. (yayık / 645: 843.21): (**kumuk: yağ**); ...**bohce-li kahbe** ... (**yaprak dolması** ... / 712: 988.1); ...**saçaklı orospu** ... (tel **kadayıf** / 713: 988.1r); ... **dört ayaklı kâfir** ... (**sofra** / 713: 988.1p); ...**kıçından ayran akar**. (un eleği, kalbur / 272: 287.9): (**kıçıtan akan ayran: un**); **alçacık eşek** ... (**lahana** / 454: 566.21); ... **k... içi** ... (**yumurta** / 726: 1034b); ... **domuz** ... (**kabak** / 359: 423.10); ... **dedem t...ları** ... (**kurut** / 447: 552.3); ... **maymun t...ğı**. (**patlıcan** / 530: 670.7a); Başı anan karnına, **b...u** baban ağzına. (yayık / 644: 843.3a): (**b...: yağ**); Benim bir oğlum var, damda **kan işer**. (**sumak** / 585: 746): (**kanlı çiş: sumak suyu**); ... **Arap t...ğı**. (**zeytin** / 670: 869.3); ... **deve b...u** ... (**incir** / 348: 409.5); ... **enikli kancık** (**tuz** / 623: 820.3); ... **maymun (dil)** / 246: 249.11); Bir **gom** dolu beyaz goyun. (dişler / 251: 253.11): (**gom/ahır: ağız**); ... **ayı** ... (**göz** / 310: 348.31); ... **sansar yuvası** (**kulak** / 439: 544.9); ... **köpek** ... (**burun** / 183: 129.7a); Gündüz **kusar** / gece yutar. (yatak 'döşek' / 643: 841.12a): (**kumuk: insan**); Kara sığır çöker yatar / **boğarsığın** töker yatar. (çadır 'kara çadır' / 203: 155.11f): (**bağırsak: çadırın içindekiler**); ... **kara kahpe** (kaplum-bağa / 374: 447.3m).

1.2.2. Benzeyenin Kaba Oluşu

Yukarıda, yiyecekler, değerli varlıklar, kaba ve uygun olmayan varlıklara

benzetilirken, aşağıdaki örneklerde, tam tersine, genelde tiksinti uyandıran varlıklar (*fare, yılan, dışkı vs.*) yiyecek, insan vb. varlıklara benzetilmiştir. Sorucu, burada çağrışım alanları birbirine zıt varlıklar arasında benzerlik kurarak muhatabı sarsar.

...yağlı puğaç. (*fare* / 278:307.2); ...değirmi çörek. (*yılan* / 648: 851.8g); bir sahan dolma (*at gübresi* / 128: 48); ... kuru üzüm ... (keçi / 400: 481.2); (kuru üzüm: keçi dışkısı); ... zeytin ... (deve b...u / 244: 237.5); çengi Fatma (köpek / 432: 539.1); ...babam ... (loğ taşı / 468: 575.9a); dedem ... (kazma / 400: 480.2); hanım... (tahtakurusu / 601: 775.1); ... kızım ... (havruz 'oturak, küllük' / 328: 377.3); kızım (tükürük / 624: 822.2d); ... kızım ... (sivrisinek / 574: 733.2); ... oğlum ... (köpek / 432: 539.3); gelinim ... (mangal / 472: 587.5); ... gelinim ... (soğan / 582: 735.24); ... gelin ... (solucan / 583: 739.6); ... parlak gelin ... (sümük / 588: 749.18); padişahın küçük kızı (*fare* / 279:307.13); ... altın küpe ... (keçi b...u / 402: 482.1).

1.3. İğreti İmgeler

Halk bilmecelerinin büyük kısmında, imgeler, "emanet bir duruş" sergiler. İmgelerin bu iğreti duruşu, bizce şu üç nedenden kaynaklanmaktadır:

1. Benzeyenin bazı yönlerine işaret eden özelliklerin, benzetilene yüklenecek, yapay/garabet imgeler oluşturulması,

2. Aynı varlığın, çeşitlemelerde farklı şekillerde imgenmesi, veya imgelerin aşırı değişkenliği,

3. Bir imgenin birden fazla varlığı karşılması ve sözleri/imgeleri aynı veya çok az farklı, ancak cevapları değişik yüzlerce bilmecenin doğması.

Şimdi bu özellikleri sırasıyla görelim.

1.3.1. Yapaylık/Olağan Dışılık

Halk bilmecelerindeki imgelerin büyük bir kısmı, düzdeğişmece (metonim) izlenimi veren alegorik (temsili) eğretilmeler şeklindedir. Yorganın "kız", kuyruğun "at" ve odunun "öküz" olarak imgelendiği eğretilmelerde, benzeyenle benzetilenin "benzemezlik" noktaları, çok fazladır.

Benim bir kızım var kız gibi, burnu çuvaldız gibi, altından odun yakarım, gene dibi buz gibi. (nargile / 505: 627.4) örneğine bakalım. Burada, benzetilenin (kız), temsil ettiği varlıkla (nargile) ilişkisinin sembolik olduğu açıktır. Benzeyenden bağımsız düşündüğümüzde, kızın altında odun yakılması, olağan değil.⁴ Bu olağan dışılık, halk bilmecelerinde, kimi zaman *bin yavru çıkaran tavuk* (patates / 529: 669.3), *dünyayı kaplayan yorgan* (kar / 379: 448.33) şeklinde aşırı "abartı"; kimi zaman da *babanın ağzına kaçan ana* (yemek / 647: 847), *otlayan cansızlar* (tırış bıçağı / 617: 814.11) örneklerindeki gibi "saçma" olarak kendini gösterir. Olağan dışılığın *Göke bir yapı yaptırdım, ne takıltısı işidildi, ne yongası yere düştü.* (örümcek ağı / 522: 655.16) örneğinde olduğu gibi, insana "Olamaz!" dedirtecek biçimde birinci kişi ağzından yalana dönuştüğü örnekler de az değildir. *Et* ile *tencerenin* (gem / 291:331.1); *şiş* ile *kebabın* (parmak ve yüzük / 694: 935) yer değiştirmesi; *kavuşun* başa değil, alta konması (oturak / 328: 377.2); *üzümün kavakta* (buğday / 178: 123.9); *dışın* ağızda değil, *böğürde* bulunması⁵ (mısır / 487: 610.14) kısacası eşyanın deformasyona uğratarak yer/işlev değiştirmesi de olağan dışılığın diğer bir ortaya çıkış şeklidir.

Ancak, gerek söz konusu abartı, saçma ve deformasyonlar, gerek *gökten inen çocuk* (yağmur / 637: 836.11), *insana meme veren kuş* (*yarasa* / 640: 839.11) gibi efsanevi varlıkların yer al-

dığı fantastik kurgular; cevapla beraber düşünüldüğünde, olağandır. Çünkü benzetilene yüklenen nitelikler, benzeyenin kendi özelliği olup gönderme/ipucu olarak kullanılmıştır. Bu durum halk bilmecelerinin kurgu mantığının da bir gereğidir. Zira bilmecelerde eğlence esastır. Olağanı aşma, garabete yakınlaşma ve sarsma ise, eğlenmenin nedenidir. Bizim buradaki değerlendirmemiz, daha çok, cevaptan bağımsız olarak, imgenin metin bağlamındaki durumudur.

Aşağıda, imgeleri yapay kılan olağan dışı özellikler, parantez içinde belirtilmiştir:

Bugün bir **pir** gördüm, ak sakallı kör Nebi, **kuyruğu yılan gibi**, altı derya, üstü nar. (gaz lambası / 460: 568.34): (**pir'e kuyruk yakıştırılması**)

Yol üstünde **küflü koca**. (b...k, gübre / 175: 111.1): (**kocaya küflü niteliğinin yakıştırılması**)

Bir **koca karı**, ortası sarı. (fener / 282:311.1): (**karıya, orta yakıştırılması**)

Dört ayaklı fil / ortasında dil / aklın varsa bil. (gergef'kasnak' / 298:334.6): (**file, orta yakıştırılması**).

Otuz kardaş bir sene askıda durdu, birbirinen kavga etmedi. (sarımsak / 558: 711.5): (**kardeşlerin askıda durması**)

Benim bir **oğlum** var, **kuyruğu** dik durur. (köpek / 432: 539.3): (**oğula kuyruk yakıştırılması**)

Dıvara astım bir kuyu / içinde bulunur suyu / suda yatan yılanın / ağzındadır boncuğu. (gaz lambası / 460: 568.26aa): (**kuyunun duvara asılması**)

Gökten bir karpuz indi / üçyüz altmış dilim şimdi / otuz dilimi yenmedi emma / giri yanı tamam yendi. (oruç 'ramazan' / 515: 645.15m): (**gökten karpuz inmesi**)

Geberik merkepte güller açar. (gergef 'kasnak' / 298:334.7): (**geberik merkepte güllerin açması**)

Dal ucunda kırmızı gelin. (fındık / 283:313.6): (**gelinin dal ucunda bulunması ve kırmızı oluşu**)

Gökten indi bir ayak / elinde demir dayak / üç baş, on ayak. (çift sabanı / 715: 993h): (**gökten ayak inmesi**)

Etten şiş / demirden kebab. (parmak ve yüzük / 694: 935): (**şişin etten, kebabın demirden olması**)

Et tencerede demir kaynar. (gem / 291:331.1): (**tencerenin etten olması**)

1.3.2. Değişkenlik

Halk bilmecelerinde, aynı varlığın imgelenişi, çoğu zaman, çeşitlemeden çeşitlemeye farklılık gösterir. İmgelerdeki bu değişkenlik, onları iğreti kılan diğer bir nedendir.

Şu örneklere bakalım:

Bir ufacak **Arapçık** (218: 202.7); Küçücük **paşacık** (218: 202.7a); Bir ufacak **arpacık** (218: 202.7e); Küçücük **mercimek** (218: 202.7j); Alçacık **abla...** (218: 202.7f); Bir küçücük **bacıcık** (219: 202.7ö); **Balacık** / (219: 202.7l); Ufacak **mantarcık ...** (219: 202.7z).

Burada siyah puntoyla verilen varlıkların hepsi "**çivi**"yi imgelemektedir:

Şu varlıklar da "**şeker pancarı**"nı imgelemektedir:

... kırmızı **elma** (526: 661.1); ... kızıl **bakraç** (526: 661.2); ... kırmızı **bakır** (526: 661.2a); ... billur **bardak** (526: 661.2c); ... kırmızı **çivi** (526: 661.4); ... kızıl **çörek** (526: 661.7); ... kilitli **sandık** (526: 661.8); ... alı **gelin** (527: 661.9); ... altın **top** (527: 661.10); ... gırmızı **daş** (527: 661.12); ... kanlı **baş ...** (527: 661.13)

Bazen de aşağıda görüldüğü üzere, aynı varlığın imgesi çeşitlemeden çeşitlemeye nicelik veya nitelik bakımından özellik değiştirmektedir:

Aldır abası / yeşildir küpesi ... (biber / 170: 102.4); **Yeşildir abası / aldır küpesi ...** (biber / 170: 102.4b)

Altı ayaklı fil ... (el terazisi, kan-
tar / 612: 800.15); **İki ayaklı fil ...** (el
terazisi, kantar / 612: 800.15b)

... bir çift şah güvercin (göz / 309:
348.22a); **... bir tek** güvercin (göz / 309:
348.22c)

Beyaz inek (pirinç pilavı / 538:
682.10); **Sarı inek** (pirinç pilavı / 538:
682.10a)

... altın zincir ... (karınca / 386:
457.26); **... kara zencir ...** (karınca /
386: 457.25a).

1.3.3. Çok Cevahlılık

Varlığa giydirilen imaj elbisesi, kimi zaman varlıkla bütünleşir ve onun mahiyetini kazanır. Divan şiirindeki “*serv-i hürâmân*”, “*pîr-i mugân*” gibi mazmunlar bu türdendir. Bunların neyi gösterdikleri bellidir. Ancak, bilmecelerde, “*alaca mezar*”; hem *göz*, hem *para* hem de *saksığandır*. Aslında bu, halkın hayat şartlarının edebiyatına yansımalarıdır. Şehre inerken köydeki tek ceketi nöbetleşe giyen halk, *Bir kızım var, gelen öper, giden öper*. (yüz havlusu / 327: 376.2); *Benim bir kızım var / gelen öper, giden öper*. (su bardağı / 584: 742.5) örneklerinde olduğu gibi bir imaj elbisesini birden fazla varlığa giydirmiştir.

*Aynı imgenin (imgesel anlatımın) birden fazla varlık için kullanılmasına Çelebioğlu-Öksüz de: “Bu arada sözleri aynı veya pek az farklı, cevaplan çeşitli bilmecelerin de bir hayli yekûn tuttuğunu hatırlatalım.” (Çelebioğlu-Öksüz 1979: 15) sözleriyle dikkat çekmişlerdir.*⁶ Aşağıda birden fazla varlığı karşılayan imgelerden bazıları görülmektedir:

Alaca mezar: (göz / 310: 348.34); (para / 528: 666.15a); (saksığan / 554: 701.4)

Alaca yılan: (kolan, urgan / 428: 526.2); (kemer / 408: 493.2); (çit / 217: 199)

Alçacak/küçücük Tatar: (mantar ... / 473: 588.12); (çivi ... / 219: 202.12)

Cıngıllı küpe: (köstebek / 437: 542.1); (kiraz / 422: 519.3); (kızılçık / 417: 515.1); (burçak / 182: 127.1); (mercimek / 480: 601.2); (nohut / 509: 634.2); (yıldız / 649: 852.3a)

Buruşuk / küçük / deli / kınalı Ömer: (badem / 147: 68.7); (ceviz ... / 194: 145.27); (dil / 246: 249.13i); (kaplumbağa / 375: 447.15); (kestane / 411: 498.20); (rakı / 541: 688.2); (yumurta / 660: 859.36)

Zalim / kara softa: (kibrit / 419: 517.4); (kaplumbağa / 373: 447.3)

Şeker: (kar / 379: 448.24); (başak, ekin / 164: 83.15a)

Çalı dibinde / mum yanar: (çiğdem / 215: 194.6); (kiraz / 424: 519.18); (tavşan / 607: 786.13)

Çalı dibinde ekşi maya: (kuzukulağı / 449: 559); (kulak / 438: 544.2)

Evden eve emikli kancık: (ateş / 128: 50.7); (tuz / 623: 820.3)

Katır: (kaşık / 393: 463.23); (köprü / 433: 540.10); (terazi / 614: 800.32); (tren / 620: 815.20).

2. Halk Bilmecelerinde Kullanılan İmgelerin Niceliği

Halk bilmecelerinde bazen bir, bazen de birden fazla varlık imgelenir. Bilmecelerin bu özelliğinden olacak ki bilim adamları, genelde halk bilmecelerini tek ve çok cevahlı olarak tasnif etmişlerdir. Ancak çoğu zaman varlıklar, belli parça ve özellikleri ile birlikte imgelendiğinden, bizce, kaynaklarda tek cevahlı olarak verilen bilmecelerin çoğu, aslında çok cevahlıdır. Şimdi tek ve çok imgeli bilmeceleri örneklendirelim:

2.1. Tek İmgelilik

Sorucu bazen bir atışta hedefini vuran nişancı edasıyla tek imgeyle mu-

hatabı sınırlar. Bu mantıkla kurgulanan bilmeceler, aşağıda görüldüğü üzere, genelde sıfat tamlaması şeklinde olup çok cevaplı bilmecelere nispeten daha azdır:

Mesnetsiz vezir. (bebek, çocuk / 165: 87.8)

Uzun urgan. (su borusu / 175: 114c)

Dize kadar kuyucuk. (çizme / 220: 203.4)

Evden eve uzun Arap. (duman / 261: 267.9)

Beli bağlı, Bedeloğlu. (fıçı / 283:312.3)

Bi tigeçik fil taşı. (kahve / 367: 431.2)

Dere boyu al bayrak. (kızılılık / 419: 515.4)

Evden eve tintin top. (fare / 279:307.12)

Gümüş tepsi. (güneş / 315: 355.15)

Başı bağlı kilise kızı. (küp / 449: 562.3)

Çıngıllı küpe. (yıldızlar / 649: 852.3a)

Duvarıda asılı çingene budu. (tava / 605: 784.9a)

Kapısı yok ağ künbet. (yumurta / 657: 859.18a)

Sıra sıra, karın dolması. (yastık / 641: 840.1)

Altı ayaklı boz toklu. (bit / 174: 108.21)

Sıra sıra tavşan yuvaları. (beze / 168: 97.3)

Kara başlı Mehmet Ağa. (çengel kafası / 209: 180)

2.2. Çok İmgelilik

Bilmecelerde, varlıklar, genelde Ağaçta *kova asılı / içinde üzüm basılı.* (nar / 501: 626.11j) örneğinde olduğu gibi, belli parça ve özellikleri ile birlikte imgenir. Burada *kova*, *narın dışını*; *üzüm* ise *tanelerini* çağrıştırmaktadır. Halk bilmecelerinde yaygın olarak görülen ve biraz da sorucunun ipucu verme çabasından kaynaklanan bu durum,

aşağıda örneklendirilmiştir. Bilmecelerde siyah puntuyla verilen her kelime, cevapla ilgili bir özelliği karşılamaktadır. Bilmecenin cevabında verilmemiş imgerlerin karşılıkları parantez içinde belirtilmiştir.

Ağzıma attım **bir habbe**, ondan çıktı **bir kubbe**, pat dedi, çat dedi, döndü gene ağzıma girdi. (**sakız** / 554: 700.3): (**kubbe: sakız balonu**)

Alaca karga, içi dolu **kavurğa**. (**kibrit** / 419: 517.1): (**kavurğa: kibrit çöpleri/başları**)

Alaca yılan / selviye dolan. (**uçkur** / 625: 826.2): (**selvi: boy/endam**)

Alçacık **eşek**, yumşacık **döşek**. (**koyun** / 430: 534.4a): (**döşek: koyunun sırtı, yün**)

Aldım **sopayı**, dolandım **tepeyi**. (**tıraş bıçağı** / 617: 814.3): (**tepe: insan yüzü**)

Ana bir **kız** doğurur / ne ayağı var, ne başı / kız bir ana doğurur / hem ayağı var, hem başı. (**yumurta** / 656: 859.11): (**ana: tavuk**)

Armudu aşıladım alıca / içinden çıktı **delice** / ne armuda benzer, ne alıca. (**katır** / 394: 465.1): (**armut: eşek; alıç: at**)

Balta girer **meşeye**, **domuzu** toplar getirir. (**tarak** / 604: 778.7): (**meşe: saçlar; domuz: bit**)

Beyaz tarlada siyah çekirdek. (kitap / 427: 524.5): (**beyaz tarla: sayfalar, siyah çekirdek: harfler**)

Çalı çeker / **dolu** döker. (keçi / 401: 481.8): (**çalı: boynuz; dolu: dışkı**)

Dört derenin suyu bir kuyuya iner; dört **kardeş** bir kuyuya **ip** atar. (inek memesi / 351: 412.4): (**kuyu: kova; dört kardeş: memeler veya parmaklar; ip süt**)

Hazreti Ali'nin düvesi, gökten iner **boğası**. (**yağmur** / 636: 836.5): (**düve: yeryüzü**)

İki çatal, bir makas. (kırlangıç /

416: 506.3): (iki çatal: ayaklar: makas: gaga)

Küçücük kuyu / zehirli suyu / içinde bülbül / bülbülün ağzında bir gül. (gaz lambası / 459: 568.26k): (küçücük kuyu: gazyağlık; zehirli su: gazyağı; bülbül: fitil; gül: ateş)

Küçük Arap goca gavağa sışrar. (pire / 536: 681.17): (koca kavak: insan)

Üçyüz altmış beş leylek, elli iki yavrusu, on iki yumurtası, adlarını astım bir duvara. (takvim / 602: 776.1): (üçyüz altmış beş leylek: senenin günleri; elli iki yavru: haftalar; on iki yumurta: aylar)

3. Halk Bilmecelerinde İmgesel Unsurlar

Halk bilmeceleri, soyuttan somuta, her şeyin her şeyle imgeleendiği geniş bir imge alemine sahiptir. İmgelerin çeşitliliği, Türk halkının hayal zenginliğini, eşyaya yüklediği anlamları ve söz varlığını ortaya koyma açısından önemlidir.

Çalışmamızda, tüm imgesel unsurları imgeledikleri varlıklarla beraber bilmece içinde vermek istedik. Ancak sadece cevaplar sayfalarca yer tuttuğundan, üçer örneği metin içinde verebildik; diğerlerini metinden bağımsız olarak sıraladık. İmgesel unsurları sıralarken kelime çeşitliliğini göz önünde bulduğumuzdan, anlamları aynı olan "it" ile "köpek" veya "abla" ile "bacı" gibi kelimeleri ayrı olarak aldık.

Şimdi bu imgesel unsurları sırayla görelim.

1.1. İnsanlardan İmge

Halk bilmecelerinde, *duman, gölge, güneş, dil, dişler, fındık, badem, çörek, kahve, şemsiye, çivi, çizme, ayakkabı*, tahtakurusu gibi hemen her tür varlık insanla imgelemiştir. İnsan, imgesel unsur olarak şu sıfatlar altında kullanılmıştır:

Adam, rical, çocuk, oğul-oğlan,

yavru, kardeş, dede, kız, enişte, kadin, karı, ana, baba, bacı, abla, hanım, nene, ebe, yenge, kaynana, gelin, dayı, teyze, padişah, sultan, bey, emir, paşa, ağa, kadı, hoca, hacı, derviş, sofı, imam, müezzin, doktor, mimar, dülger, usta, misafir, arkadaş, pehlivan, kaptan, çavuş, civan, dilber, asker, çoban, işçi, hizmetkar, uşak, Arap, Tatar, Çingene, aptal, yosma, softa, hırsız, papaz.

Bunlardan en yoğun kullanılanlar; kız, oğul, enişte gibi akrabalık adları ile özel kişi adlarıdır. Özel kişi adları içinde **çıplak Mahmut**. (solucan / 583: 739.7), **çilli Fatma**. (badem / 147: 68.1) gibi, sorucunun, bilmecenin cevabını sezdirmek için uydurduğu yakıştırmalı sözcüklerden/lakaplardan oluşmaları dikkat çekicidir.

Örnekler:

Yer altında / **çocuklu Ayşe**. (patates / 529: 669.1b)

Bir **kızım** var, köşeden köşeye gez. (ayna / 139: 59.10)

Beyaz dede kendine mezar yapar. (ipek böceği / 355: 418.5).

3.2. Organlardan İmge

Halk bilmecelerinde *lahana, taflan, incir, asma, eğrelti otu, kabak çekirdeği, incir kabuğu, elma, üzüm kütüğü, dişler, kova, çan, çan tokmağı, kaval* gibi çeşitli varlıklar insan ve hayvan organları ile imgelemiştir. İmge olarak tespit edilen organlar şunlardır:

Baş, yanak, ağız, dil, diş, bıyık, parmak, yumruk, bacak, kulak zarı, taşak, boynuz, kemik.

Örnekler:

Yer altında / **babam başı**. (lahana / 453: 566.10)

Dal üstünde **al yanak**, inanmazsan ye de bak. (elma / 273: 290.4)

Ağız içinde **dil** / haydi bunu bil. (kaval / THB 394: 467.3).

3.3. Hayvanlardan İmge

Halk bilmecelerinde hayvanlar da imgesel unsur olarak çokça kullanılmıştır. *Akıl, altın, ateş çit, çivi, gölge, göz, yer, gök, güneş, yıldız, yılın günleri, şimşek, tava, tıraş bıçağı, tırpan, tren, uçurtma, üzüm kütüğü, yastık, tavşan, armut, süt, yumurta, zeytin, kitap harfleri* gibi çeşitli varlıklar hayvanlarla imgenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan hayvanlar şunlardır:

Sığır, öküz, inek, düve, dana, tosun, buzağı, camız/kömüş, manda, koç, koyun, kuzu, toklu, keçi, teke, oğlak, gıdık, at, tay, kürük⁷, katır, eşek, sıpa, deve, kuş, tavuk, cücük, piliç, ferik, horoz, hindi, kaz, leylek, bülbül, güvercin, keklik, kartal, doğan, şahin, atmaca, karga, serçe, saksagan, bıldırcın, turna, dudu, kuzgun, toy, fil, geyik, aslan, kurt, tilki, kedi, köpek, it, tazi, kancık, ayı, domuz, balık, fare, böcek, bit, karınca, kirpi, kunduz, kurbağa, yılan, maymun, sansar.

Örnekler:

Beyaz inek suya iner. (**pirinç pilavı** / 538: 682.10)

Koç kuyuya kaçtı, kuyruğu elime geçti. (**kuyu kovası** / 151: 74.3)

Ak tavuk / suda yüzer. (**sabun** / 550: 695.12).

3.4. Ev Eşyasından İmge

Halk bilmecelerinde en çok kullanılan imgesel unsurlardan biri de ev eşyasıdır. Sorucu; *sinek, ayı, cenaze, dişler, el, kitap, gök, kar, ekmek, mantar, iğde, gelincik* gibi daha nice varlığı ev eşyasıyla imgelemiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan ev eşyası şunlardır:

Kap, tencere/guşhana, çömlek, güveç, kazan, kova, bakraç, satıl/çingil, çanak, fıçı, bardak, ibrik, testi, tepsisi, sini, tabla, tabak, tas, sahan, küp, çatal, kaşık, fincan, kalbur, bohça, çıkı, çuval, torba, çadır, döşek, yorgan, dağarcık, yastık, çar-

şaf, halı, kilim, tulum, dolap, çekmece, sandık, kutu, kafes, kumbara, sandalye, eğer, fener, çakmak taşı, kandil, iğne, makas, çifte, bilye, kundak, kaval, zurna, düdük, tığ, kazık, kazma, kürek, balta, keser, tokmak, mih, sap, ip, urgan, yumak, ocak, yaba, yay, tekne, kantar.

Örnekler:

Bir **çarşafım** var / gölden gayri yeri kaplar. (**kar** / 380: 448.33t)

Dört köşeli döşek, bunu bilmeyen eşek. (**akıtma** ‘gözleme’ / 113: 15.1).

Dal üstünde **kitli sandık**. (**badem** / 147: 68.3).

3.5. Süs Eşyasından İmge

Halk bilmecelerinde *yağmur taneleri, çilek, çitlembik, incir çekirdekleri, üzüm taneleri, göz, dişler, yıldızlar, buz, Kızkulesi, keçi b...u* gibi varlıklar süs eşyalarıyla imgenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan süs eşyaları şunlardır:

Cevher, inci, mercan, elmas, pırlanta, kehribar, yüzük, altın sikke, gerdanlık, küpe, boncuk, düğme, gümüş top.

Örnekler:

Dal ucunda **gümüş düğme**. (**yağmur** / 636: 836.4)

İttim, kapı açıldı, **altın küpe** saçıldı. (**keçi b...u** / 402: 482.1)

Gece **gerdanlık**, / Gündüz mezarlık! (**Kızkulesi** / TBH 322: 4862).

3.6. Giyeceklerden İmge

Halk bilmecelerinde *lahana, soğan, havuç, kurbağa, kovan, ciğer, yıldızlar, çardak, kar, ateş, beyaz kağıt* vb. varlıklar giyecek eşyaları ile imgenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan giyim eşyaları şunlardır:

Taç, sarık, şapka, takke, külah, fes, kalpak, ceket, entari, etek, gömlek, hırka, kürk, kuşak, izar⁸, mendil, çamaşır, kundura, çarık, ipek, kumaş.

Örnekler:

Vay anam **şapkam** dalda kaldı.
(**ceviz** / 192: 145.4)

Kırmızı kundura. (**ateş** / 129: 50.22)

Yol üstünde **patlak çarık.** (**kurbağ** / 443: 548.7).

3.7. Yiyeceklerden İmge

Halk bilmecelerinde *göz, kına, kitap yaprağı, çivi, un, Ay, lamba, kaplumbağ, yılan, deve ayağı, deve boynu, at gübresi* vb. varlıklar yiyeceklerle imgelenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan yiyecekler şunlardır:

Ekmek, çörek, simit, poğaç, bazlama, pide, lavaş, kömbe⁹, kete, turta, köfte, dolma, haşıl, yağ, yoğurt, ayran, peynir, yumurta, et, kıyma, ciğer, kuyruk, kadayıf, helva, bal, şeker, kahve, biber, elma, armut, karpuz, kiraz, üzüm, kapuska, fındık, ceviz, darı, badem, mantar, hıyar, kavurğa, bulgur, katık, çekirdek, leblebi, mercimek, nohut, maya, meze.

Örnekler:

İki kardeş **peynir** dilerek gider. (kızak / 417: 514.3) (**kar**)

Ev üstünde / **yağlı puğaç.** (**Ay** / 131: 53.10h)

Karanlık odada **ciğer** asılı. (**Baca kurumu** / 146: 65.2).

3.8. Bitkilerden İmge

Halk bilmecelerinde sebze ve meyvelerin dışındaki bitkiler de imge olarak kullanılmıştır. *Ejderha, duman, minare, güneş, ateş, deve, at kuyruğu, ekmek, karpuz, gelin, göz, cenaze* vb. varlıklar, bitkilerle imgelenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan bitkiler şunlardır:

Ağaç, çam, çınar, kavak, sandal ağacı, fidan, çiçek, gül, lale, yaprak, ot, pamuk, yonca.

Örnekler:

İçi gızıl, dışı yeşil lâleler / ahıllı-lar ahıl töke bulalar / ahılsızlar şaşırılar galalar. (**karpuz** / 388: 459.8)

Bir kalbur yoncası var / akşam atar, sabah toplar. (**yıldızlar** / 650: 852.12m)

Yandım, Allah'ım, yandım! Dört kitaba inandım. Deryada bir **gül** bitmiş, bağırır: "Susuz yandım!" (**gemi** / 293:332.12).

3.9. Yapılardan İmge

Halk bilmecelerinde *kabak, kavun, incir, kilit, fırın, göz, burun, yumurta, ağız, çarık, pantolon, gömlek, baston, süt, kovası* gibi varlıklar belli "yapı"larla imgelenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan "yapı"lar şunlardır:

Yapı, kale, ev, hayat/avlu, oda, kümbet, türbe, minare, dükkan, ambar, dam, samanlık/merek, kom/ahır, kümes, kuyu, fırın, duvar, köprü, kapı, baca, pencere.

Örnekler:

Elim attım **yapıya**, çıktım demir kapıya. (**eğer** / 267: 279.1)

Bir **samanlığım** var, iki kapısı var. (**burun** / 183: 129.5)

Bir yeşil kümbet, kapusu yok. (**kavun** / 396: 469.13).

3.10. Tabiat Parçalarından İmge

Halk bilmecelerinde *inek memesi, yumurta, balık, ağız, burun, dişler, havuç, çörek kağı, tekeri, kazan, deniz, beyaz kağıt, koyun dışkısı* gibi varlıklar belli tabiat parçalarıyla imgelenmiştir. İmgesel unsur olarak kullanılan tabiat parçaları şunlardır:

Dağ, dere, göl, pınar, göze, su, dolu, kar, yel, tarla, çayır, hendek, gün, yıldız, toprak, yıldırım, taş, kaya.

Örnekler:

Gök gürler, gürgen çatlar, **iki dağ** bir arada otlar. (**kağı tekeri** / 367: 430)

Kırmızı hendek, içinde kürek. (dil / 245: 249.6a) (**ağız**)

Denizde şip şip, suda şip şip, **kuyruklu yıldız.** (**balık** / 157: 76.16).

3.11. Diğer Varlıklardan İmge

Halk bilmecelerinde *balık, altın, at kuyruğu, sümük, baş, beyin, dişler, gölge, ceviz, boru, göbek, gül, Ay, deve b...u, balta, karınca, un, kaş, kabak, fener, gölge, ateş* gibi varlıkları imgelemek üzere şu unsurlar da kullanılmıştır:

Uçak, gemi, taka, tekne, mezar, barut, çubuk/deynek, dal, kütük, yonga, nışadır, mandıra, tavşan yuvası, kumru yuvası, tünel, kuru kafa, kor, tekerlek, çan, çalı, köpük, yün, kül, kara düğüm, leke, boya, mil taşı, fil dişi, heykel.

Örnekler:

Bir küçücük **heykel**, dibi yassı başı kel. (**kabak** / 360: 423.13)

Göl üstünde eğri **dal**. (**kazan kulpu** / 400: 477)

Kapı arkasında **leke**; sildim, sildim, çıkmadı. (**gölge** / 304: 344.19a).

3.12. Soyut Varlıklardan İmge

Halk bilmecelerinde *gül, sel, kavur-ga, ateş, biber* vb. varlıkları imgelemek üzere **melek, cin, peri, dev** gibi soyut varlıklar kullanılmıştır

Örnekler:

Sarı devin / yattığı yerde ot bitmez. (**ateş** / 129: 50.21c)

Yeşil bir taht üstüne oturmuş bir **melek** / lâle ve mercandan lebleri / nevrreste ile sohbet eder / bir rakip geldi, vurdu hançeri. (**gül** / 312: 352.5c)

Karşıda **peri kızı**, fistanları kırmızı. (**biber** 'kırmızı biber, acı biber, kara-biber' / 170: 102.5).

3.13. Eylemlerden İmge

Bazı bilmecelerde **Uçar sekeler, konar sekeler, yürür sekeler, iner sekeler, girer sekeler**. (karga / 383: 456.4) örneğinde olduğu gibi, varlığa has veya varlığın çağrışım alanına giren eylemler sıralanarak bir imgesel anlatıma gidilir. Aşağıdaki bilmeceler, cevaplarıyla beraber düşünüldüğünde genellikle eylemlerin, varlığı imgeleme görevini üstlendiği görülür:

Örnekler:

Akşam **gelir** Leylim, sabah **gider** Leylim, **çayır çeker** Leylim, **dolu döker** Leylim. (**koyun** / 430: 534.7)

Anası **ıçer**, danası **şışer**. (**gaz lam-bası** / 461: 568.45)

Attın: tulum;, **teptin**: keçe; **sivril-tin**: külah. (**yün** / 667: 864.1)

Bağa **gider uzanır** / eve **gelir bü-zülür**. (**zincir** / 669: 868.9)

Çıt eder, çiçek açar. (**kibrit** / 420: 517.12)

Dağda **tekerlenir** / düzde **fikirle-nir**. (**kaplumbağa** / 375: 447.21)

Eğrilir, doğrulur / **uzar, tozar**. (**yol** / 653: 854.13)

Girdi, çıktı, girecek / girdi, çıktı, girmiyecek / girmede, girecek / ne girdi, ne girecek. (**Adem ile Havva, Şeytan, Müslüman, Gâvur** / 719: 1010)

Gitti, gelmez; geldi, gitmez. (**gençlik, ihtiyarlık** / 696: 940)

Kızdırır, kızdırır, döğerler. (**tef** / 610: 791.6)

Pır pır uçar, tır tır sıçar. (**pamuk makinesi** / 525: 659.1)

Püf diye **üfürdüm**, karşıki tepeye **tükürdüm**. (**silah** / 570: 728.16).

3.14. Ses Değerli Sözcüklerden İmge

Bir kısım bilmecelerde de varlığı imgeleme görevini, **Dağda tak tak**. (balta 'nacak' / 157: 78.8) örneğinde olduğu gibi, yine varlıkla ilgili bir özelliğe gönderme yapan ses değerli sözcükler alır. Bu örnekte, odun keserken baltanın çıkardığı ses (**tak tak**,) baltayı çağrıştıran imgedir.

Örnekler:

Kertül kurtul, kırk köy ver de kurtul. (bıçkı, testere / 169: 99.1) (**kertül kurtul: bıçkının dişleri**)

Şukkadan şukka, bukkadan bukka, min takka tukka. (cıgara takımı / 198: 149) (**sigara takımının çıkar-dığı ses ve tütün sarma eylemi**)

İki **dik dik** / iki **bak bak** / dört **tak tak** / bir **sallangıç**. (eşek / 275:300.1) (**dik dik**: kulaklar, **bak bak**: gözler, **tak tak**: ayaklar, **sallangıç**: kuzyruk)

Tak tuk, tak tuk, bacadan baktuk. (dibek 'soku' / 245: 247.3) (**Tak tuk, tak tuk**: **dibeğin sesi**)

Dağda **tak tak**, suda **çıp çıp**. (gemi 'kayık, vapur, kelek' / 293:332.15) (**tak tak**: tahtadan yapılış, **çıp çıp**: suda yüzme eylemi)

Bukkada bukka / **şukkada şukka** / **sinsilli** / men **dakka dukka**. (havan 'havan ve eli' / 326: 375.1a) (**Bukkada bukka**...: havanın çıkardığı ses).

3.15. Harflerden İmge

Az sayıda bilmecede, varlıkları, Arapça veya Latince harfler imgelemektedir.

Örnekler:

Aşık oldum bir **mime**, inciler dizilmiş **cime**. Cim öyle bir cim ki **eliften kaf** getirir **mime**. (**Muhammet, Cebrail, Kuranı getiren** / 720: 1012)

C iken **O** olur, **O** iken, **C** olur. (**Ay** / 132: 53.21)

Sonuç:

1. Sorucu, varlığı kendi muhayyilesinde öznel bir tasarıma tabi tuttuğundan, bilmece kurgusunda imgesellik esastır.

2. Halk bilmecelerinde, güzel, kaba ve iğreti olmak üzere üç nitelikte imge tespit edilmiştir. Bunlar içinde, *Kütük üstünde köpek ürer. (balta 'nacak' / THB 157: 78.3)* örneğindeki gibi, uzak çağrışım ve benzerliklerden doğan, dar imkanların ve kaba işçiliğin izlerini taşıyan iğreti imgeler çoğunluktadır.

3. *Altı tavan, üstü tavan / içinde bir kırmızı oğlan. (dil / THB 246: 249.10)* örneğinde görüldüğü üzere, genel itibarıyla imgelerin, yerlerine kullandıkları varlıklarla benzerlik ilgisi zayıftır. Bilmecede yer alan sıfat ve diğer tanımlayıcı öğeler, cevabı çağrıştırmaya

noktasından, daha belirleyicidir.

4. Varlıklar, belli çağrışım unsurlarıyla birlikte imgelendiğinden, tek varlığın imgelendiği bilmece sayısı azdır. Dolayısıyla bizce, *Alaca yılan / selviye dolan. (uçkur / THB 625: 826.2)*¹⁰ şeklinde kaynaklarda tek cevaplı olarak yer alan bilmecelerin çoğu, aslında çok cevaplıdır.

5. *Halk bilmecelerinde, varlıkları imgelemek üzere kullanıldığını tespit ettiğimiz imgesel unsurlar şunlardır: İnsanlar, organlar, hayvanlar, ev eşyası, süs eşyası, giyecekler, yiyecekler, bitkiler, yapılar, tabiat parçaları, soyut varlıklar, eylemler, ses değerli sözcükler, diğer varlıklar. Bunlar içinde en çok kullanılanlar ise, insanlar, hayvanlar, bitkiler ile ev ve giyim eşyalarıdır.*

NOTLAR

1 Bu, Başgöz'ün eserinin iç kapağında verdiği sayıdır.

2 Bilmecelerin sonunda verilen rakamlar *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı kitaptaki sayfa ve bilmece numaralarını gösterir.

3 Bu örnekler için bk. (THB 712-713: 988.1 ve çeşitlemeleri)

4 Olağan dışılık, halk bilmecelerinde olağanın, tersine çevrilmesiyle de yapılır. "Durumsal tezat" olarak ifade ettiğimiz bu tür kurgularda "*fitne, dünyaya nizam verir, âlemi bezeyen, çıplak gezer; âlemi doyuran, aç kalır; fakirlerin yere attığını, zenginler toplar; evi yanan, türkü çağırır...*" Oysa fitne, dünyaya nizam veremez, âlemi bezeyenin kendi de bezenir, evi yanan, türkü çağırmaz, üzülür... Dolayısıyla "durumsal tezat", zıtlığın kelimeler arasında değil, durumlar arasında olması noktasından "tezat sanatı"ndan ayrılır. "Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri" adlı çalışmamızda, "Olağan Dışılık" başlığı altında bu konu daha geniş ele alınmıştır. (Karademir, Fevzi, *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı Dil ve Üslup Özellikleri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. s. 548.)

5 **Bögür**: vücudun kalça ile kaburga arasındaki bölümü.

6 Halk bilmeceleri içinde, çok cevaplı yüzlerce bilmecenin varlığını tespit ettik. Başgöz bu durum için şöyle der: "*Bir bilmeceye verilen karşılıklardan hangisinin doğru kabul edileceğini de bize gelenek söyler. Yoksa genel olarak, bir bilmeceye birden çok karşılık verilebilir ve bunların hepsi de*

doğrudur." (Başgöz-Tietze 1999: 3-4). *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı Dil ve Üslup Özellikleri* adlı çalışmamızda konu ile ilgili geniş bilgi yer almaktadır. (Karademir, Fevzi, Türk Halk Bilmecelerinin Yapı Dil ve Üslup Özellikleri, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. s. 421-457.).

7 **kürük** at veya eşek yavrusu.

8 **izar** (<Ar. izâr) belden aşağıya mahsusu örtü, peştamal.

9 **kömbe** süt, yağ ve şekerle yapılan bir çeşit çörek, kurabiye.

10 Burada *yılan*, uçkuru; *selvi*, boyu/enda- mı karşılamaktadır.

KISALTMALAR

S.: Sayı

s.: sayfa

THB: Türk Halkının Bilmeceleri (1999)

KAYNAKLAR

Acıpayamlı, Orhan (1978), *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

Aksan, Doğan (1999), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara.

Aktaş, Şerif (1998), *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ yayınları, Ankara.

Aristoteles (2001), *Retorik* (Çeviren: Doğan, Mehmet H.), Yapı Kredi yayınları, İstanbul.

Atakay, Kemal (2004), "İmge", *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 67-73.

Başgöz, İlhan (1974), "Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları", *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: A. Levent Alpaly), İstanbul, S. 37, s. 29-38.

Başgöz, İlhan; Tietze, Andreas (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri (THB)*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.

Bilkan, Ali Fuat (2000), *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, Akçağ yayınları, Ankara.

Boratav, Pertev Naili; Başgöz, İlhan (1974), "Türk Halk Bilmeceleri" *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: Vedat Aydınoglu), İstanbul, S. 37, s. 2-13.

Brower, Reuben Arthur (2004), "İmgelemden Eğretilemeye", *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 98-101.

Cankara, Murat (2002), "Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmece", *Milli Folklor*, S. 55, s.8-14.

Çelebioğlu, Amil; Öksüz, Yusuf Ziya (1979), *Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)*, Ülker Yayınevi, İstanbul.

Çetin, Nurullah (2006), *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap Basımevi, Ankara.

Demiralp, Oğuz (2004), "İmaj Değil, İmge", *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 75.

Derleme Sözlüğü (DS) (1993), I-XI cilt, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

Eyüboğlu, Sabahattin (1992), "Bilmecelerin Cennetinde", *Atatürk Devri Türk Edebiyatı-II*, (Haz. Mehmet Kaplan ve diğerleri), Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, s. 1165-1170.

Friedman, Norman (2004), "İmge", *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 80-89.

Karataş, Turan (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ yayınları, Ankara.

Kırkoğlu, Serdar Rıfat (2004), "Anlatı Sanatının Olmazsa Olmazı: İmge", *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 76-77.

Koz, M. Sabri (1970), "Karşılıkları İçinde Bulunan Bilmeceler", *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, S. 256, s. 5786-5787.

Köktürk, Şahin (2005), "Çocuklara Şiirin, Felsefenin ve İmgesel Dünyanın Kapılarını Açan Tür Bilmeceler", *Hece (Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı)*, S. 104-105, s. 120-127, Ankara.

Kurnaz, Cemal (1990), *Halk ve Divan Şiirinin Müştahakları Üzerine Denemeler*, Akçağ yayınları, Ankara.

Mıdık, Nilüfer (1989), *Türk ve Alman Bilmecelerindeki İmajlar*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Oğuz, M. Öcal (2002), "Metin ve Anlatım Ortamı Merkezli Kuramların Türk Halk Bilimi Çalışmalarına Uygulanması Üzerine Bazı Dikkatler", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara. s. 549-553.

Pound, Ezra (2004), *İmajizm Üzerine, Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 93-94.

Richards, La. (2004), *Görsel İmgeler, Kitap-luk*, S. 74, s. 90-92.

Sakaoğlu, Saim (1982), "Bilmecelerimizde Doldurma Kelimeler", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara, Cilt: 2, s. 345-360.

Salman, Yurdanur (2004), "İmge-Zor Yakalanır Bir Görselleştirme", *Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 65-66.

Soysal, Ahmet (2004), *İmge, Kitap-luk*, İstanbul, S. 74, s. 78-79.

Sual, Mahir (1974), "Dünya Bilmeceleri", *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, İstanbul, S. 37, s. 81.

Tarlan, Ali Nihat (1936), *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul Üniversitesi yayınları (Burhaneddin Matbaası), İstanbul.

Tezel, Naki (2004), *Türk Halk Bilmeceleri*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.

Tietze, Andreas (1974), "Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi" *Folklor Doğru-Bilmece Sayısı*, (Çeviren: A. Levent Alpaly), İstanbul, S. 37, s. 14-28.

Toklu, M. Osman (2003), "Alışılmamış Bağdaştırmaların Anlam Yapısı", *II. Dil, Yazın ve Değişim Sempozyumu 9-10 Mayıs 2002*, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, Adana, s. 144-153.

Tzvetan Todorov, Fantastik "Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım" (Çeviren: Nedret Öztokat), Metis yayınları, Bizim Büro Basımevi, İstanbul.

Vardar, Berke ve Diğerleri (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi yayınları, İstanbul.

Zülfikar, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.